મુંબઈ ઇલાકાના કેળવણી ખાતા તરફથી ઇનામ લાઇબ્રેરી માટે મંજુર.

ગુજરાત પ્રાંત

અને

ઉત્તર વિભાગ.

(નકશાઓ સાથે).

રચી પ્રસિદ્ધ કર્તા,

ચીમનલાલ જીભાઇ પરીખ.

ટીચર, હાઇસ્કુલ.

સોજીત્રા (વડોદરા).

આવૃત્તિ ૨ જી. પ્રત ૧૦૦૦ સને ૧૯૨૭.

કિં. ૦-૨-૦

જમીન અને પાણીના ભાગો અને આકાર.

જેના ઉપર આપણે રહીએ છીએ તેને પૃથ્વી કહે છે તે ગોળ દડા જેવી છે, તેમા ધરતી એટલે જમીન અને પાણી એ બે છે તેમાં પોણો ભાગ પાણી પથરાએલુ છે અને પા ભાગ જમીન છે

જમીનના ભાગ.

ખંડ—જમીનના મોટા ભાગને ખંડ કહે છે બધા મળીને એવા ખંડ પાચ છે

દેશ—ખડના ભાગ કરેલા હોય છે ને દરેક ભાગને દેશ કહે છે

ઇલાકો—દેશના ભાગોને ઇલાકા અથવા પ્રાત કહે છે

પ્રાંત—ઇલાકાના ભાગોને પ્રાત કહે છે

જીલ્લા—પ્રાતના ભાગોને જીલ્લા કહે છે

તાલુકા—જીલ્લાના ભાગોને તાલુકા કહે છે ઘણા ગામ મળીને તાલુકો થાય છે

ડુંગર—જમીનની સપાટી ઉપર મોટા ટેકરા હોય તેને ડુંગર કહે છે

પર્વત—ઘણા મોટા ડુંગરાને પર્વત કહે છે. પર્વતની નીચેના ભાગને તળેટી કહે છે અને ટોચના ભાગને શિખર કહે છે.

દ્વીપ અથવા બેટ—જે જમીનની ચારે બાજુએ પાણી હોય તેને દ્વીપ કે બેટ કહે છે.

મેદાન—સપાટ જમીનના ભાગને મેદાન કહે છે.

કિનારો—દરીઆને અડીને જે જમીન આવેલી હોય તેને અને નદીના વહેણને બંન્ને બાજુ અડેલી જમીનના ભાગને કિનારો કહે છે

બંદર—સમુદ્રના કિનારે અથવા મોટી નદીના કિનારે જ્યા વહાણ આવતા હોય તેને બંદર કહે છે

દ્વીપકલ્પ—જે જમીનની ત્રણ બાજુ પાણી હોય તેને દ્વીપકલ્પ કહે છે

ભૂશિર—જમીનની અણી લાબી થઇ સમુદ્રમા ગઇ હોય તેને ભૂશિર કહે છે

સંયોગિ ભૂમિ—જમીનના બે મોટા ભાગને જોડનારા જમીનના નાના ભાગને સંયોગિ ભૂમિ કહે છે

પાણીના ભાગ.

મહાસાગર—પાણીના મોટા ભાગને મહાસાગર કહે છે

સમુદ્ર—મહાસાગરના નાના ભાગને સમુદ્ર કહે છે.

અખાત—સમુદ્રમાથી પાણીનો ફાટો જમીનમા ગયો હોય તેને અખાત કહે છે

સરોવર—ચારે બાજુએ જમીનથી વીંટાએલા પાણીના ભાગને સરોવર કહે છે. તેવા નાના ભાગને તળાવ કહે છે.

નદી—ડુંગર, પર્વત કે સરોવરમાથી મીઠા પાણીનો પ્રવાહ નીકળી સમુદ્રને મળે છે તેને નદી કહે છે જે જગ્યાએથી નદી નીકળે છે તેને મૂળ કહે છે અને જે જગ્યાએ સમુદ્રને મળે છે તેને મુખ કહે છે

ધોધ—ઘણે ઉચેથી પડતા નદીના પાણીને ધોધ કહે છે.

સામુદ્રધુની—પાણીના બે મોટા ભાગને જોડનારા પાણીના નાના ભાગને સામુદ્રધુની કહે છે.

ગુજરાત પ્રાંત અને ઉત્તર વિભાગ.

આપણે ગુજરાતી કહેવાઇએ છીએ. અને આપણે જે દેશમા રહીએ છીએ તે દેશ ગુજરાત કહેવાય છે. પ્રથમ આ દેશના વતનીઓ ગુર્જર જાતના હતા. તેમના નામ ઉપરથી આ દેશનુ નામ ગુજરાત પડેલું છે. આપણે જે ભાષા બોલીએ છીએ તે ગુજરાતી ભાષા કહેવાય છે. ગુજરાત દેશમા રહેનારા અને ગુજરાતી ભાષા બોલનારા સઘળા લોકો (હિંદુ, મુસલમાન, પારસી વગેરે બધા) ગુજરાતી કહેવાય છે આ દેશની ચારે દિશાઓની સરહદથી તે તરફના લોકોની બોલી ગુજરાતી કરતા જુદી પડે છે

સીમા—આ પ્રાતની ઉત્તર દિશાએ કચ્છનુ રણ અને રજપુતાનાનો કેટલોક ભાગ (મારવાડ) છે પૂર્વે માળવા પ્રાત તથા ખાનદેશ છે, દક્ષિણે મહારાષ્ટ અને અરબી સમુદ્ર છે અને પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર અને કચ્છનુ રણ આવેલુ છે

ગુજરાત પ્રાતની ઉત્તર દક્ષિણ લંબાઈ ૩૨૦ માઇલની ગણાય છે, તથા પૂર્વ પશ્ચિમ પહોળાઇ સરેરાશ ૩૬૦ માઇલની લેખાય છે.

ભૂરચના-અને કુદરતી વિભાગ.

ગુજરાત પ્રાંતના પશ્ચિમ અને દક્ષિણે અરબી સમુદ્ર આવેલો છે. એ કાઠો ખંભાત અને કચ્છ આગળ અંદર ગએલો હોવાથી ત્યાં અખાત થઈ વહાણુ જઈ શકે છે. બીજો કિનારો સપાટ હોવાથી મોટાં બંદરો આવી શકયાં નથી. કાઠિઆવાડનો દક્ષિણ કિનારો સાધારણ ખાંચાખુંચી વાળો છે. તેથી એ ભાગમાં સાધા-

રણુ બંદરો છે. આ ભાગમા ખેતી સારી થાય છે. અને ઢોરનો ચારો પણ ખૂબ થાય છે. વચલો ગીરનાર પર્વતવાળો ભાગ ડુંગરાવાળો છે. અહીંની જમીનનો ઘણો ખરો ભાગ પત્થરીઆ છે ને વળી ઉચાણ નીચાણવાળો ભાગ હોવાથી ખેતી સારી થતી નથી આ પ્રાતનો મધ્યભાગ સપાટ છે. અને તેના દક્ષિણ તરફના ઢોળાવને લીધે ઉત્તરના અને પૂર્વના ડુંગરી પ્રદેશની માટી ધોવાઈને દક્ષિણના ભાગમાં તણાઇ આવવાથી જમીન ઘણીજ ફળદ્રુપ બને છે તેથી ઉત્તમ પ્રકારની ખેતી થાય છે મહી નદીની ઉત્તરમા આગળ જતા રેતાળ ભોય આવે છે

ઉત્તર અને પૂર્વ તરફનો ઘણો ખરો ભાગ પહાડી પ્રદેશ છે અને આબુ, વિધ્યાચળ અને સહ્યાદ્રિની ટેકરીઓ લંબાવાથી તે ડુગરી મુલક છે અને તેમા જગલો આવેલાં છે

આ પ્રાતના **કુદરતી રીતે ત્રણ વિભાગ પડે** છે. ૧ કચ્છ ૨ કાઠીઆવાડ દ્વીપકલ્પ અને (૩) શુદ્ધ ગુજરાત

આ પ્રાતના **રાજકીય વિભાગ** નીચે પ્રમાણે છે

૧ ખાલસા મુલક (અગ્રેજી રાજ્ય)

૨ દેશી રાજ્યો

(૧) મુબાઇ સરકારની દેખરેખ નીચેના દેશી રાજ્યો જે શુદ્ધ ગુજરાતમાજ છે.

(૨) વડોદરાનું રાજ્ય (વાઇસરોય સાહેબની દેખરેખ નીચે છે)

(૩) કચ્છ, કાઠીઆવાડ, અને પાલનપુરના દેશી રાજ્યો જે વાઇસરોય સાહેબની દેખરેખ નીચે છે

૩ પરદેશી રાજ્ય (પોર્ટુગીઝનુ)

વસ્તી—ગુજરાત પ્રાતમાં લગભગ ૯૬ લાખ માણસની વસ્તી છે. તેમા હિંદુ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તિ અને પારસી વગેરે જાતો છે. મોટો ભાગ હિંદુઓનો છે તેમના દરેકના પહેરવેશ જુદા જુદા છે હિંદુઓ ધોતીયાં અને પાઘડી પહેરે છે કાઠીઆવાડમા ચોરણા પહેરે છે અને માથે ફેંટા બાંધે છે મુસલમાનો સુરવાળ પહેરે છે, અને દાઢી રાખે છે પારસી લોકો મૂળ ઇરાનમાથી આવેલા છે તેઓની એકજ નાત છે તેઓ સુળવાળ પહેરે છે અને ઉભા ઘાટની પાઘડીઓ પહેરે છે. તેમની સ્ત્રીઓ પણ સુરવાળ પહેરે છે તેને લેંઘા કહે છે જંગલમા ભીલ, નાયકડા વગેરે જાતો વસે છે તેઓ જંગલી સ્થીતિમાં છે

ભાષાઓ—આ પ્રાતમા રહેનારા લોકોનો ઘણો ભાગ ગુજરાતી ભાષા બોલે છે કાઠીઆવાડ તથા ઉત્તરમા કેટલાક શબ્દોમાં સાધારણ ફેરફાર છે. બીજી ભાષા સંસ્કૃત છે તે બ્રાહ્મણો તથા કેટલાક વિદ્વાનો શિખે છે આ બધી ભાષાઓનુ મૂળ છે હિંદુ ધર્મનાં પુસ્તકો સંસ્કૃત ભાષામાં લખેલા છે. સરકારી કામકાજમા તથા ભણવામા ઇગ્રેજી ભાષા પણ વપરાય છે કચ્છમાં કચ્છી ભાષા વપરાય છે.

ધર્મો—વૈષ્ણવ, સ્વામીનારાયણ, શીવ, જૈન, મુસલમાની, ખ્રિસ્તી, જરથોસ્તી છે. તે સિવાય કબીરપથી, પરણામી, આર્ય-સમાજી વગેરે જુદા જુદા ફાંટાઓ પણ છે

આબો હવા અને વરસાદ—એકંદરે ગુજરાતની હવા સમધારણ અને તંદુરસ્ત છે. ટાઢ અને તાપ સરખા પ્રમા-

ણુમા પડે છે. ઉત્તર તરફ કચ્છના રણને લીધે તાપ વધારે માલમ પડે છે. કાઠીઆવાડમાં પણ મધ્યભાગમાં હવા વધારે ગરમ રહે છે ત્યા દરિઆ કિનારો હોવાથી ઠંડો પવન ફુંકાય છે. ગુજરાતમા વરસાદ જોઇએ તે પ્રમાણમાં પડે છે. ઉત્તર તરફના ભાગમા અને કાઠીઆવાડમા વરસાદ થોડો પડે છે. સુરત જીલ્લામા બીજા ભાગો કરતા વરસાદ વધારે પડે છે, અને હવા ઠંડી રહે છે મધ્યભાગમા એટલે ખેડા જીલ્લામા, વડોદરા પ્રાતમા અને ભરૂચ જીલ્લામા વરસાદ મધ્યમ પડે છે, અને હવા સાધારણ રહે છે. એકંદરે ગુજરાતમા આખા વરસમા થઇને લગભગ ૩૦ થી ૪૦ ઇંચ જેટલો અને કાઠી-આવાડમા ૨૦ થી ૨૫ ઇચ જેટલો વરસાદ થાય છે. કચ્છમા ૨૦ ઇચની અંદર વરસાદ પડે છે.

ઉદ્યોગ અને ધંધો—ઉદ્યોગમા મોટો ભાગ ખેતીનો છે. આ પ્રાતની જમીન ફળદ્રુપ હોવાને લીધે ખેતી સારી થાય છે. તે સિવાય કપાસ લોઢવાનાં જીનો તથા કાપડ હાથે વણવાની શાળો અને કાપડ વણવાની વરાળ યંત્રથી ચાલતી મીલો ઘણી છે. તેમા ઘણા લોકોને રોજી મળે છે. અમદાવાદ તથા સુર-તમા રેશમી કાપડ વણવાના અને કિનખાબ તથા સોનેરી રૂપેરી કસબ કામના ઘણા કારખાના છે કેટલીક જગ્યાએ સુતરાઉ કાપડ રગવાનુ તથા છાપવાનુ કામ કરે છે. તે સિવાય જુદી જુદી જાતના દળવાના વહેરવાના, છાપવાનાં, દીવાસળી, કાચ અને સાબુ બનાવવાના નાના નાના કારખાના છે.

કારીગરીમા સોના રૂપાનુ નકશી કામ, કસબનુ ભરત કામ, અને અકીકનુ કામ સારૂ થાય છે.

વેપાર—રૂ, કાપડ, તેલીબીયાં, કરીયાણુ, અનાજ વગેરેનો વેપાર ઘણો ચાલે છે.

નિકાસ—કપાસ, સુતરાઉ કાપડ, અનાજ, તમાકુ, કરીયાણું, માખણ અને ચામડું છે

નિકાસ એટલે આપણા દેશમાં જે વધારાનો માલ હોય અને તે બહાર દેશાવર જાય તેને નિકાશ કહે છે

આયાત—સુતર, કાપડ, ખાંડ, ચા, રંગ, કાચનો સામાન, યંત્રો. સ્ટેશનરી સામાન વિગેરે છે

ઘણો વેપાર રેલ્વે માર્ગે ચાલે છે અને રેલ્વે નથી ત્યા ગાડા, ઉટ, પોઠો વગેરેથી ચાલે છે નમદા નદીમા વહાણુ ચાલે છે ત્યા સુધી ત્યા વહાણુ મારફતે વેપાર ચાલે છે.

જનાવરો—ગાય, ભેંસ, બળદ, બકરા, ઘેટાં, ઉંટ, ઘોડા, ગધેડા, કુતરાં, વાદરા, વગેરે જનાવરો સામાન્ય રીતે બધા ભાગમા માલમ પડે છે. કાઠીઆવાડના ઘોડા અને કડી પ્રાતના બળદ વખણાય છે. ઉંટ કચ્છમા વધારે જોવામાં આવે છે. ત્યાં તેને ગાડીઓમા જોડે છે.

શિયાળ સસલા, હરણુ, ડુક્કર, રોઝ, વાઘ, વરૂ, વગેરે જંગલી પશુ જંગલમા હોય છે. ગીરના જંગલમા સિંહ જણાય છે આખા હિંદુસ્તાનમા બીજી કોઇ જગ્યાએ સિંહ જોવામાં આવતો નથી

બળદ, ઘોડા, ઉટ વાહને જોડવાના ઉપયોગમા તથા ઉટ અને ગધેડાં ભાર લાદવાના ઉપયોગમા આવે છે

ઘેટાનુ ઉન ગરમ કપડા બનાવવાના કામમા આવે છે

પર્વતો—

આબુ—(૫૬૦૦) ફુટ[1] અરવલીનો ફાંટો છે. આ પર્વત ગુજરાતમા ઉંચામા ઉંચો પર્વત છે તેના ઉપર અંબાજી માતાનુ જાત્રાનુ સ્થાન અને જૈન ધર્મના દહેરા છે જૈન દહેરાને દેલવાડાના દહેરા કહે છે તે હવા ખાવાનુ સ્થળ છે ઉત્તર વિભાગના કમીશનર સાહેબ ત્યા ઉનાળામા હવા ખાવા જાય છે વળી ત્યા મોટી લશ્કરી છાવણી છે

આરાસુર—ઈશાન તરફ થઈ દક્ષિણ તરફ વળી વિંધ્યાચળની હારને મળે છે તેમાથી આરસના પત્થર નીકળે છે

પાવાગઢ--(૨૫૦૦) પંચમહાલ જીલ્લામા આવેલો છે તે વિંધ્યાચળને પૂર્વ તરફ જોડાય છે તેમાથી લોઢું અને મેંગેનીઝ નીકળે છે

રાજપીપળાના ડુંગરો—(૨૦૦૦) સાતપુડા પર્વતનો ફાટો છે. તેમા વાસ અને સાગ પુષ્કળ થાય છે.

ગીરનાર—(૩૫૦૦) કાઠીઆવાડમાં આવેલો છે. તે હિંદુ અને જૈન લોકોનુ જાત્રાનુ સ્થળ છે

ગીર—ગીરનારની દક્ષિણે આવેલો છે. તેમાં સિંહની વસ્તી છે

શેત્રુંજો (૨૫૦૦)—તેને પાલીતાણાના ડુંગર કહે છે એ પણ કાઠીઆવાડમા પાલીતાણા પાસે આવેલો છે તે જૈનોનુ જાત્રાનુ સ્થળ છે

બરડો—એ હાલારથી મધ્યભાગની હાર થાન સુધી લંબાય છે, તેમાથી લોખંડ નીકળે છે અને તેમા વાસ પુષ્કળ થાય છે.

---

[1] કૌસમા આકડા આપ્યા છે તે તેટલા ફુટની ઉંચાઇ સમજવી.

ગુજરાત પ્રાંત

સીમા, કુદરતી વિભાગ, પર્વતો,

નદીઓ, અખાત, બેટ, ભૂશિરો

અંગ્રેજી માઈલોનું માપ

૦ ૨૦ ૪૦ ૬૦ ૮૦

૭૦ ૭૨ ૭૪

૨૪ ૨૨ ૨૦

સિંધ

રજપુતાના

આબુ

મારવાડ

માળવા

શિરોઈ

ડુંગરપુર

સિધ્ધપુર

બનાસ નદી

સરસ્વતી નદી

સાબરમતી નદી

મહી નદી

કચ્છ રણ પ્રાંત

કચ્છનો અખાત

બેટશંખોધાર

બરડો

કાઠીઆવાડ

ગીરનાર પ૦

ભાદર નદી

શેત્રુંજો પ૦

શેત્રુંજી નદી

ગીરનાર ડુંગર

દીવબેટ

દીવભુશીર

ખંભાતનો અખાત

અમદાવાદ

ગુજરાત

વિંધ્યાચળ પર્વત

પાવાગઢ

નર્મદા નદી

ભરૂચ

રાજપીપળા સાતપુડા પર્વત

ડુંગરો

તાપી નદી

સુરત

પૂર્ણા

ખાનદેશ

થાણાજીલ્લો

સાષ્ટિબેટ

મુંબાઈ

અરબી સમુદ્ર

નદીઓઃ—

આ પ્રાંતની ઈશાન અને પૂર્વ સરહદ ડુંગરોની હારની બનેલી હોવાથી જમીનનો ઢાળ પશ્ચિમ દક્ષિણ તરફનો છે અને તેથી લગભગ સઘળી નદીઓ દક્ષિણ તરફનો છે. અને તેથી લગભગ સઘળી નદીઓ દક્ષિણ અને પશ્ચિમ તરફ વહે છે તેથી દક્ષિણ તરફની ખંભાતના અખાતના ઉત્તર અને પૂર્વ કાંઠાની જમીન ઘણી ફળદ્રુપ છે ને તેમા ઉત્તમ પ્રકારની [illegible] થાય છે

બનાસ—આબુ પર્વતમાથી નીકળી, પાલણપુર એજન્સીમાં થઈ કચ્છના રણમા વહે છે

સરસ્વતી—આબુ પર્વતમાથી નીકળી કચ્છના રણને મળે છે તે પવિત્ર મનાય છે, એના ઉપર સિદ્ધપુર શહેર છે ત્યા માતૃશ્રાદ્ધ થાય છે. બનાસ અને સરસ્વતી દરિઆને અથવા બીજી કોઈ નદીને મળતી નથી તેથી તે કુંવારીકા ગણાય છે.

સાબરમતી—(૨૦૦)+ અરવલ્લીના ડુંગરમાંથી નીકળી મહીકાઠા અને અમદાવાદ જીલ્લામા થઇ ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેને કાઠે અમદાવાદ શહેર છે

મહી—(૩૦૦) માળવાના ડુંગરમાથી નીકળી ખેડા જીલ્લાની પૂર્વે થઇ ખંભાતના અખાતને મળે છે તેનો પટ બહુ પહોળો હોવાથી તેને મહીસાગર કહે છે. તેને કાઠે ખંભાત છે

નર્મદા—(૭૦૦) વિંધ્યાચળ પર્વતમાથી નીકળી રાજપીપળા અને ભરૂચ જીલ્લામા થઇ ખંભાતના અખાતને મળે છે તેમા મુખથી સો માઈલ સુધી વહાણો ફરી શકે છે ને વેપાર

+ આ આકડા નદીની લંબાઇના માઈલમા છે. તે ગોખાવવાના નથી પણ એક બીજાની સરખામણી કરવા માટે છે.

ચાલે છે. આ નદી પવિત્ર ગણાય છે. તેનુ બીજું નામ **રેવાજી** છે તેના કાઠે ભરૂચ, શુકલતીર્થ, ચાણોદ વગેરે સ્થળો છે. એમા **સુરપાણ** નામનો ધોધ છે

તાપી (૪૫૦)—સાતપુડા પર્વતમાથી નીકળી રાજપીપળા સંસ્થાનની દક્ષિણે થઇ, સુરત જીલ્લામા થઇ અરબી સમુદ્રને મળે છે આ નદીમા પણ થોડા ભાગમા વહાણો ફરી શકે છે. તેના ઉપર સુરત શહેર છે.

એ સિવાય વિશ્વામિત્રી, ઢાઢર, વાત્રક, પૂર્ણા, અંબીકા વગેરે ઘણી નાની નદીઓ છે

ભાદર (૧૨૦)—કાઠીઆવાડમા જસદણ પાસે ચોટીલાના ડુંગરમાથી નીકળી અરબી સમુદ્રને મળે છે

શેત્રુંજી (૧૦૦)—ગીર પર્વતમાથી નીકળી પાલીતાણા પાસે થઇ ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેના ઉપર પાલીતાણા છે.

અખાત-(૧) કચ્છનો અખાત-કચ્છ અને કાઠીઆવાડ વચ્ચે.

(૨) ખભાતનો અખાત-કાઠીઆવાડની પૂર્વે અને ભરૂચ અને સુરત જીલ્લાની પશ્ચિમે છે. આ બંન્ને અરબી સમુદ્રના ફાટા છે.

બેટ—

બેટ શંખોદ્ધાર—કાઠીઆવાડની પશ્ચિમે ઓખામંડળ મહાલને લગતો અરબી સમુદ્રમા છે.

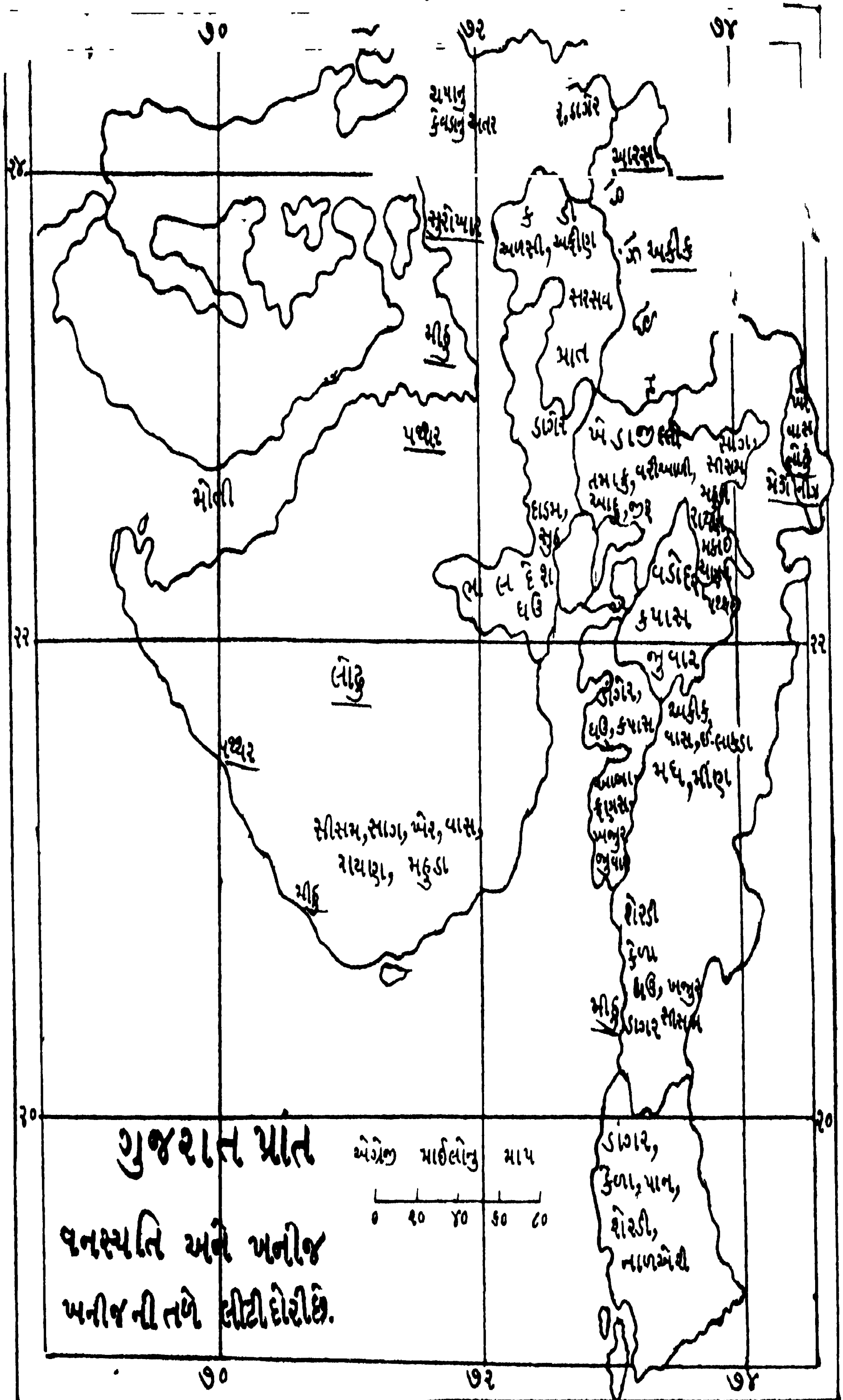
દીવ બેટ—કાઠીઆવાડની દક્ષિણે છે.

સાષ્ટિ—થાણા જીલ્લાને લગતો અરબી સમુદ્રમા છે.

ભૂશિરો—

જગત ભૂશિર—કાઠીઆવાડની પશ્ચિમે-એ આખા ગુજરા-રાતનુ પશ્ચિમ બિંદુ છે.

દીવ ભૂશિર—કાઠીઆવાડની દક્ષિણે.

ગુજરાત પ્રાંત

વનસ્પતિ અને ખનીજ

ખનીજની તળે લીટી દોરી છે.

જાણવા લાયક જળાશયો—

૧ અડાલજની વાવ—અમદાવાદ જીલ્લામા અડાળજ ગામે મોટી ઉત્તમ કારીગરીવાળી પથ્થરની વાવ છે.

૨ લસુંદ્રાના ટાઢા તથા ઉના પાણીના કુંડ (ખેડા જીલ્લામાં છે.)

૩ ટુવાના ઉના પાણીના કુંડ (પંચમહાલ જીલ્લામાં છે)

૪ ઉનાઇ (દેવકી ઉનાઇ) ના ઉના પાણીના કુંડ સુરત જીલ્લામાં આવેલા છે

વનસ્પતિ—ગુજરાતના પૂર્વ ભાગમા, પંચમહાલમા, ને કાઠીઆવાડના ગીરના ડુંગરોમા તેમજ નર્મદા ને તાપી નદીની વચ્ચે પૂર્વ તરફના મુલકમા જગલો છે તેમા સાગ, સીસમ, ખેર, મહુડા, વાસ તથા રાયણના ઝાડ થાય છે. પંચમહાલમા મહુડા તથા સાગનાં ઝાડ ઘણા છે દક્ષિણ તરફ આબા, લીમડા, મહુડા, આમલી ને વડ વગેરે થાય છે. સુરત જીલ્લામા આબા, ફણસ, ને ખજુરના ઝાડ થાય છે ખજુરમાથી તાડી નીકળે છે. જંગલમાંથી ભીલ લોકો ગુંદર, લાખ, મધ ને મીણ લાવે છે અને વેચે છે. વડોદરા રાજ્યના કાનમના પ્રદેશમાં ને ભરૂચ જીલ્લામા તથા કાઠીઆવાડમા ઝાડ સારા ઉગતા નથી.

ખેતીનો પાક—ગુજરાતમા મુખ્ય ધંધો ખેતીનો હોઈ વસ્તીનો ઘણો ભાગ તે ઉપર ગુજરાન ચલાવે છે. આ પ્રાત એટલો બધો ફળદ્રુપ છે કે તેને હિંદુસ્તાનનો બાગ કહે છે સામાન્ય રીતે બાજરી, ડાગર, કોદ્રા, બાવટો, જુવાર, ઘઉ, કઠોળ અને તલ ઘણેખરે ઠેકાણે થાય છે.

અમદાવાદ જીલ્લાનો પશ્ચિમ ભાગ ને અમદાવાદની

આસપાસના ભાગ ને દશકોસી કહે છે ને તેમાં ડાંગર સારી થાય છે કાઠીઆવાડનો પૂર્વ ભાગ ભાલ કહેવાય છે તેની જમીન કાળી છે ને તેમા ઘઉં સારા થાય છે. ને પૂર્વ ભાગમાં સાબરમતી અને ખારી વચ્ચે ડાંગર ઉત્તમ જાતની થાય છે તે ભાગમા હાથમતીની નહેર વાટે પાણી ખેતીના ઉપયોગમા લે છે.

ખેડા જીલ્લાના મધ્ય ભાગને ચરોતર કહે છે તે ઘણો ફળદ્રુપ છે ચારૂત્તર અથવા ચરોતર એટલે "સુંદર પ્રદેશ" તેમા તમાકુ સારી થાય છે તથા આદુ વરીઆળી ને જીરૂ થાય છે

ભરૂચ જીલ્લો અને વડોદરા પ્રાંતનો દક્ષિણ ભાગ કાનમ કહેવાય છે, અહીંની જમીન કાળી છે ને તેમાં કપાસ ઘણો થાય છે ને જુવાર પાકે છે

સુરત જીલ્લાની જમીન પણ ફળદ્રુપ છે જુવાર, શેરડી, ઘઉ, કેળા, કેરી અને ફણસ થાય છે ને પૂર્વ ને દક્ષિણ ભાગમા ડાંગર સારી પાકે છે.

પંચમહાલ જીલ્લામાં મકાઈ ને ચણા ઘણા થાય છે

પાલણપુરના ભાગમાં—રૂ ને ડાંગેર થાય છે. ને ચંપાનુ તથા કેવડાનુ અત્તર થાય છે.

થાણા જીલ્લામાં—વસઈમા કેળા, **પાન** ને શેરડી થાય છે ડાંગેર ઘણી પાકે છે ને કાંઠાપર નાળીએરી થાય છે.

કડી પ્રાંતમાં--સિદ્ધપુર, વિસનગર, ને મહેસાણા મહાલમા અફીણ ને સરસવ ને અળસી પાકે છે.

ધોળકા--(અમદાવાદ જીલ્લામા) એમા દાઢમ ને સુંઠ થાય છે.

ખનીજઃ—

પથ્થરની ખાણો—કાઠીઆવાડમા પોરબંદર, ધાગદ્રા ને ગાયકવાડના સંખેડા મહાલમા સોનગીર તથા ઈડર સંસ્થાનના અમનગરમા પથ્થરની ખાણો છે.

અબરખ—મહીકાઠા એજન્સિ ને રેવાકાઠા એજન્સિમાથી નીકળે છે

આરસપહાણ—આરાસુર પર્વતમા તથા વડોદરા પ્રાતમા સખેડા મહાલના મોતીપરા આગળ આરસની ખાણો છે

અકીક- રાજપીપળાના ડુંગરમાથી તથા મહીકાઠામા માજુમ નદીને કાઠેથી, રેવાકાઠા એજન્સિના ઝગડીઆ તાલુકામાથી, પાવાગઢમાથી જડે છે

લોઢુ, મેંગેનીસ—પંચ મહાલના ડુગરોમાથી પાવાગઢ વગેરે તથા કાઠીઆવાડના બડો પર્વતમાથી નીકળે છે

મીઠું--વીરમગામ પાસે ખારાઘોડા આગળ મીઠું પકવે છે તે ગાગડા હોય છે ને તેને વરાગડુ મીઠુ કહે છે તથા વલસાડ પાસે તથા કાઠીઆવાડમા દરિઆ કિનારે મીઠુ પાકે છે તેને ઘસીઉ મીઠુ કહે છે તે ભુકા જેવુ હોય છે.

સુરોખાર—રાધનપુર સંસ્થાનમાથી નીકળે છે

મોતી—નવાનગર પાસેના કચ્છના અખાતમાથી નીકળે છે.

બંદરો ને હવા ખાવાનાં ઠેકાણાં.

માંડવી—કચ્છમા.

નવાનગર કચ્છના અખાતને દક્ષિણ કાઠે છે.

દ્વારકાં, પોરબંદર, નવીબંદર, માંગરોળ, વેરાવળ, દીવ, જાફરાબાદ એ કાઠીઆવાડ ને પશ્ચિમ ને દક્ષિણ કાઠે

અરબી સમુદ્ર ઉપર છે એ બંદરોમા વહાણો ચાલે છે ને મુંબાઈથી નાની આગબોટો આ બંદરોએ થઇને કચ્છના માંડવી ને કરાચી બંદરે જાય છે. **ઘોઘા** ને **ભાવનગર** ખંભાતના અખાતની પશ્ચિમે છે

ખંભાત, ભરૂચ, સુરત, દમણ ખંભાતના અખાતના પૂર્વ કાંઠાપર છે

હવા ખાવાનાં ઠેકાણાં--

આબુ—ગુજરાતની ઉત્તરે

ડુમસ, **હજીરા**—સુરત પાસે અરબી સમુદ્રને કિનારે

તીથલ--સુરત જીલ્લામા વલસાડ પાસે

ઘોઘા—કાઠીઆવાડની પૂર્વે ખંભાતના અખાતને કાંઠે.

જાનવરો—

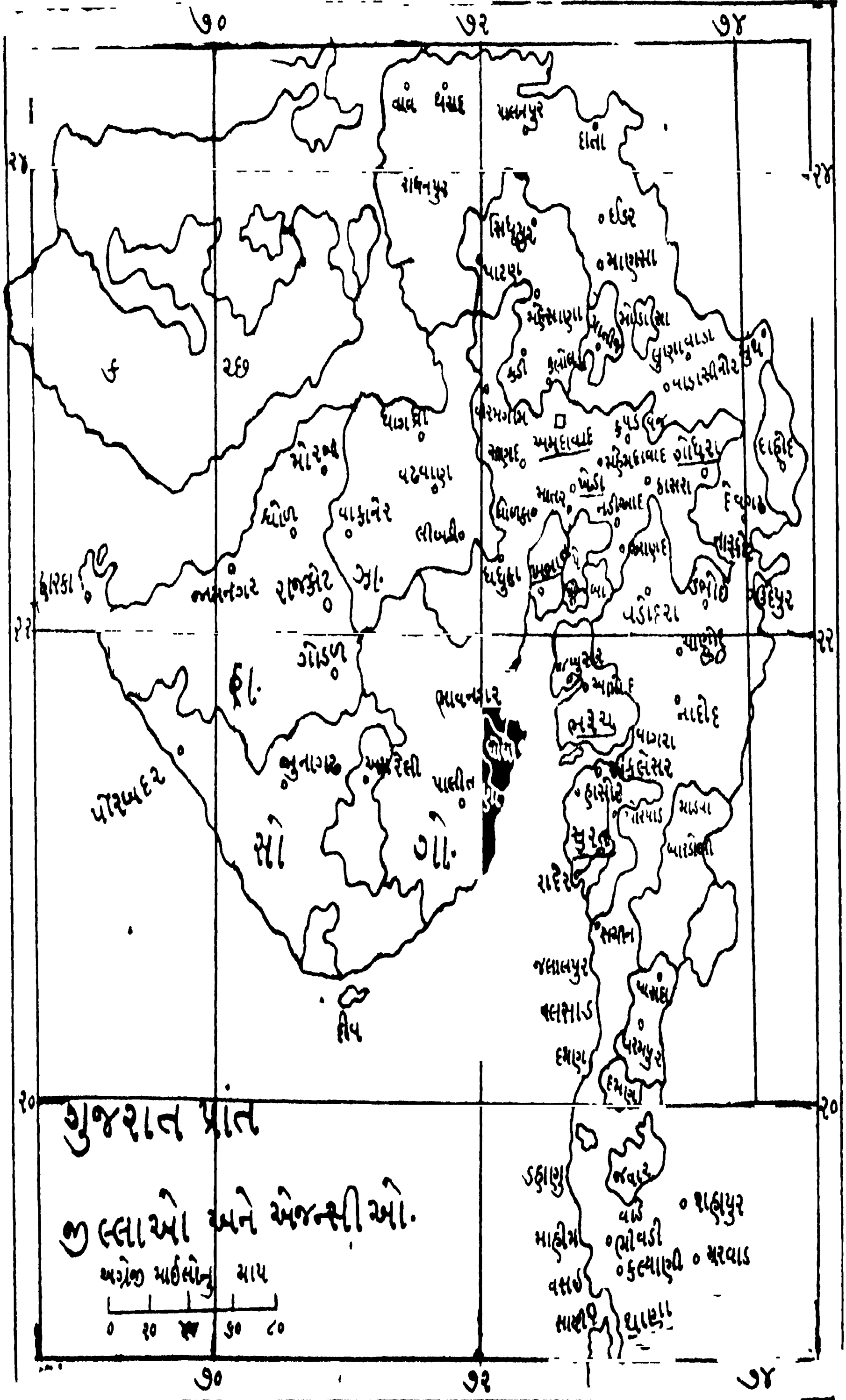
ઉત્તર વિભાગ અને ગુજરાતના રાજકિય વિભાગો.

ગુજરાત—એના બે ભાગ પાડેલા છે ૧ ખાલસા મુલક (૨) દેશી રાજ્યો

જે મુલક સંપૂર્ણ રીતે અંગ્રેજ સરકારના તાબામા છે તેને ખાલસા મુલક કહે છે

ખાલસા મુલકના છ જીલ્લા છે (૧) અમદાવાદ જીલ્લો, (૨) ખેડા જીલ્લો, (૩) પંચમહાલ જીલ્લો, (૪) ભરૂચ જીલ્લો, (૫) સુરત જીલ્લો, (૬) થાણા જીલ્લો.

ઉત્તર વિભાગમાં ગુજરાત અને કાઠીઆવાડ આવેલા છે. થાણા જીલ્લો મહારાષ્ટ્રના કોકણમા ગણાય છે, કેમકે ત્યાંથી દક્ષિણ કે દખણ શરૂ થાય છે ને ત્યાના લોકોની જાત; બોલી, તથા રીત રીવાજ ગુજરાતથી જુદા પડે છે. પરંતુ રાજ્ય

ગુજરાત પ્રાંત
જીલ્લાઓ અને એજન્સીઓ.
અંગ્રેજી માઈલોનું માપ
૦ ૨૦ ૪૦ ૬૦ ૮૦
૭૦
૭૨
૭૪
૨૪
૨૨
૨૦
વાવ
થરાદ
પાલનપુર
દાંતા
રાધનપુર
સિધ્ધપુર
ઈડર
પાટણ
માણસા
મહેસાણા
કડી
કલોલ
વીરમગામ
અમદાવાદ
કપડવંજ
મહેમદાવાદ
ગોધરા
દાહોદ
ખેડા
માતર
ધોળકા
નડીઆદ
હાલોલ
મોરબી
ધ્રાંગધ્રા
વઢવાણ
વાંકાનેર
લીંબડી
દ્વારકા
જામનગર
રાજકોટ
ધંધુકા
ગોંડળ
ભાવનગર
જુનાગઢ
અમરેલી
પાલીતાણા
પોરબંદર
સો
ઠા.
દીવ
ભરૂચ
અંકલેશ્વર
સુરત
રાંદેર
જલાલપુર
વલસાડ
ધરમપુર
દમણ
ડહાણુ
માહીમ
વસઈ
ભીવંડી
કલ્યાણ
શાહપુર
થાણા

વ્યવસ્થાને અર્થે થાણા જીલ્લાને ગુજરાત સાથે મેળવી તે બધાનુ (ગુજરાત, કાઠીઆવાડ ને થાણા જીલ્લો) નામ ઉત્તર વિભાગ પાડવામાં આવ્યુ છે ઉત્તર વિભાગના મુખ્ય અધિકારીને કમીશનર કહે છે એમના હાથ નીચે દરેક જીલ્લાના ઉપરી કલેકટર કહેવાય છે. તાલુકાનો ઉપરી મામલતદારને પેટા મહાલનો ઉપરી મહાલકરી કહેવાય છે

એજન્સીઓના ઉપરીને પોલિટિકલ એજંટ કહે છે. તે દેશી રાજ્યો ઉપર દેખરેખ રાખે છે તથા સરકારની ખંડણી વસુલ કરે છે પાછળ જણાવેલા દરેક દેશી રાજ્ય અંગ્રેજ સરકારને અથવા ગાયકવાડ સરકારને ખંડણી આપે છે ગાયકવાડ સરકારની ખંડણી પોલિટિકલ એજંટો વસુલ કરી મોકલી દે છે

અમદાવાદ જીલ્લો—

નદીઓ—સાબરમતી, ખારી, મેશ્વો, વાત્રક, માજમ ભોગાવો બાદર, અને હાથમતી

સરોવર—નળ સરોવર આ ખારા પાણીનુ સરોવર છે

તાલુકા—(૧) ઉત્તર દસ્ક્રોઇ (૨) દક્ષિણ દસ્ક્રોઇ (૩) વીરમગામ (૪) પ્રાતિજ (૫) ધોળકા (૬) ધંધુકા પેટામહાલ (૧) સાણંદ, (૨) મોડાસા અને (૩) ઘોઘા.

*મુખ્ય શહેર—અમદાવાદ સાબરમતિને કાઠે આવેલુ મુખ્ય શહેર છે,

ટીપ—જાણવા લાયક શહેરોની હકીકત જુદી આપવામા આવી છે તેથી અહી વિશેષ લખી નથી.

તાલુકાના ઉપરી અમલદારને મામલતદાર કહે છે.

આ જીલ્લામા ટાઢ અને તાપ બંન્ને સખત પડે છે. મુખ્ય પાક ડાંગર અને ઘઉં છે.

ખેડા જીલ્લો—

નદીઓ—મહી, સાબરમતી, શેઢી, વાત્રક, મેશ્વો મહોર, ખારી

તાલુકા—૧ કપડવણજ, (૨) ઠાસરા, (૩) આણુંદ (૪) નડીઆદ (૫) મહેમદાવાદ (૬) માતર (૭) બોરસદ દરેક તાલુકામા એજ નામનુ મુખ્ય ગામ છે

મુખ્ય શહેર—ખેડા વાત્રક નદીને કાઠે મહેમદાવાદ તાલુકામા જીલ્લાનુ મુખ્ય શહેર છે તે કિલ્લે બધી છે અને ત્યા જવા મહેમદાવાદથી પાકી સડક છે. તેમા કલેકટર રહે છે.

કપડવણજ તાલુકામા **લસુંદ્રા** ગામે ટાઢા ઉના પાણીના કુડ છે **ડાકોર**મા રણછોડજીનુ મોટ મદિર છે નડીઆદ તાલુકામા વડતાલમા સ્વામિનારાયણ ધર્મના આચાર્યની ગાદીનું સ્થળ તથા મોટું મદિર છે ત્યા ચૈત્ર સુદી નવમી અને કાર્તકી પુનમે મેળો (સમચો) ભરાય છે

આ તાલુકાનો મુખ્ય પાક ઘઉ, ડાગર, કપાસ, અને તમાકુ છે વરીઆળી ને જીરૂ ચરોતમા સાર થાય છે

(૩) પંચમહાલ જીલ્લો—

પહાડ—પાવાગઢ (૨૫૦૦૦ ફુટ ઉંચો છે.)

નદી -મહી

તાલુકા—(૧) ગોધરા (૨) કાલોલ (૩) દાહોદ.

પેટામહાલ—(૧) હાલોલ (૨) ઝાલોદ.

દરેક તાલુકામાં એજ નામનું મુખ્ય ગામ છે.

મુખ્ય શહેર—ગોધરા અહીંથી સાગનું ઇમારતી લાકડું પરદેશ જાય છે તેને ગોધરીઆ સાગ કહે છે

ખનીજ—હાલોલ તાલુકાની ટેકરીઓમાથી લોઢુ અને મેંગેનીઝ નીકળે છે ટુવા ગામમા ઉના પાણીના કુડ છે. મુખ્ય પાક મકાઇ છે જગલની પેદાશ સાગ, વાસ, સીસમ, અને મહુડા છે.

૪ ભરૂચ જિલ્લો—

નદીઓ—મહી, નર્મદા, ઢાઢર, કીમ

તાલુકા—જબુસર (૨) આમોદ (૩) વાગરા (૪) ભરૂચ (૫) અકલેશ્વર

મહાલ--૧ હાંસોટ

દરેક તાલુકામા એજ નામનુ મુખ્ય ગામ છે

મુખ્ય શહેર—ભરૂચ નર્મદા નદીને કાંઠે આવેલુ છે આ જીલ્લામા લુહારા, અને દેવગજન આગળ બે દીવા દાંડીઓ છે. આ જીલ્લામા મુખ્ય પાક, કપાસ, તમાકુ, ઘઉ અને જુવાર છે

સુરત જિલ્લો—

પર્વતો--મોતા અને પારનેરા (૬૦૦)

નદીઓ--કીમ, તાપી મીંઢોળા, અંબિકા, ઔરંગા, દમણ-ગંગા, પાર, કોલક

તાલુકા—(૧) ઓરપાડ (૨) ચોર્યાશી (૩) જલાલપુર (૪) વલસાડ (૫) પારડી (૬) માડવી (૭) બારડોલી (૮) ચીખલી મહાલ-વાલોડ

દરેક તાલુકામા એજ નામનું મુખ્ય ગામ છે

મુખ્ય શહેર—સુરત તાપી નદીને કાઠે આવેલું છે. બહુ-ધાનમાં સિંહસ્થ વર્ષમા જાત્રા ભરાય છે.

તીથલ અને હજીરા હવાખાવાના સ્થળ છે ઉદવાડા પારસીઓનું જાત્રાનું સ્થળ છે

મુખ્ય પાક કપાસ, ડાગર, જુવાર, અને શેરડી છે

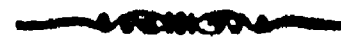
થાણા જિલ્લો—

પર્વત—સહ્યાદ્રિ.

તાલુકા—૧ ડાહાણુ ૨ માહીમ ૩ વસઇ ૪ સાષ્ટી ૫ ભીંવડી ૬ વાડે ૭ શાહપુર ૮ મુરવાડ અને ૯ કલ્યાણ

મુખ્ય શહેર—થાણા એ જીલ્લાનુ મુખ્ય શહેર છે **બોરવલી** પાસે કેનેરીની ગુફાઓ જોવા લાયક છે

મુખ્ય પાક ડાગર છે. કિનારા તરફ શેરડી, નાળીએર, કેળા, પાન અને આદુ વગેરે થાય છે

ઉત્તર વિભાગ અને ગુજરાતનાં દેશી રાજ્યો.

એજન્સીઓ—

૧ પાલણપુર એજન્સી.

પર્વત—શિરોહીના ડુંગર

નદીઓ—બનાસ, સરસ્વતી

મુખ્ય સંસ્થાનો—પાલનપુર અને રાધનપુર છે. આ મુસલમાની સંસ્થાનો છે તે સિવાય વાવ, થરાદ વગેરે ૧૧ સંસ્થાન છે

મુખ્ય શહેર—

પાલણપુર—તેમા પોલીટીકલ એજંટ રહે છે. ત્યાનો રાજા મુસલમાન છે તે દીવાન કહેવાય છે

મુખ્ય પાક કપાસ, ગેઉ, ઘઉં, ડાગર અને જુવાર છે

૨ મહીકાંઠા એજન્સી.

મહી નદી પાસે આવેલા દેશી રાજ્યોને મહીકાઠા એજન્સી કહે છે.

પર્વત—આબુ

નદીઓ—સરસ્વતી, સાબરમતી, હાથમતી, વાત્રક, ખારી, મેશ્વો

મુખ્ય સંસ્થાન—ઇડર અને દાતા છે, તે સિવાય, માણસા, પેથાપુર, વડાવલી, ભાલુસણા, માલપુર, આમલીઆરા, વાસણા વગેરે નાના ૬૧ સંસ્થાન છે.

મુખ્ય શહેર—ઇડર મજબુત કોટવાળુ શહેર છે. તે પહાડ ઉપર આવેલુ છે, તે ઇડરગઢ કહેવાય છે.

સાદરા—મહીકાઠા એજન્સિનુ સદર સ્ટેશન છે. અહીં લશ્કરી છાવણી છે અને તાલુકદારોના કુંવરોને માટે ભણવાની રકોટ કોલેજ છે

પેથાપુર—સાબરમતીને કાઠે આવેલુ છે અહીંની બાધણી અને હથીઆરો વખણાય છે.

ખેડબ્રહ્મા—બ્રહ્માની મૂર્તિ છે અને તે જાત્રાનુ સ્થળ છે

શામળાજી--જાત્રાનુ સ્થળ છે કાર્તિક સુદી ૧૫ મોટો મેળો ભરાય છે

દાંતા -અંબામાતાના દહેરા તથા આગમુગ પર્વતને માટે પ્રખ્યાત છે

ખનીજ—પથ્થર, આરસપહાણ, અબરખ ખડી

૩ રેવાકાંઠા એજન્સી.

રેવા (નર્મદા) નદી પાસે આવેલા દેશી રાજ્યોના સમુહને રેવાકાઠા એજન્સિ કહે છે આ એજન્સિનો ઘણો ભાગ ડુંગરાળ પ્રદેશ છે દક્ષિણમા રાજપીપળાના ડુગરો અને મધ્યમાં વિંધ્યાચળના ફાટા આવેલા છે

પર્વત—રાજપીપળાના ડુંગરો (સાતપુડા), વિંધ્યાચળના ફાટા

નદીઓ—મહી, નર્મદા, ઓરસગ, પાનમ

ધોધ—સુરપાણનો ધોધ.

મુખ્ય સંસ્થાનો—રાજપીપળા (નાદોદનુ રાજ્ય), છોટા-ઉદેપુર, દેવગઢબારીઆ, લુણાવાડા, વાડાસિનોર અને સુથરામપુર છે. આ સિવાય નાંના રાજ્યોના બે જથા કરેલ છે

(૧) સંખેડામેવાસ અને (૨) પાડુમેવાસ

મુખ્ય શહેરો—નાદોદ, છોટાઉદેપુર, દેવગઢબારીઆ, વીરપુર, વાડાસિનોર વગેરે છે.

ખનીજ—અબરખ, લોઢુ, મેંગેનીઝ અને અકીકના પથ્થર.

પંચમહાલ—એજન્સિ કહાડી નાખી તેને રેવાકાઠા એજન્સિ સાથે જોડી દીધી છે. તેનુ મુખ્ય શહેર નારૂકોટ છે

૪ સુરત એજન્સી.

નદીઓ—કાવેરી, અંબીકા, દમણગંગા

હવાખાવાનું સ્થળ—ડુમસ

મુખ્ય સંસ્થાન—ધરમપુર, વાસદા, સચીન અને ડાગ છે

આ એજન્સિ સુરત જીલ્લાના કલેકટરના તાબામા છે

જવાર સંસ્થાન—આ સંસ્થાન થાણા જીલ્લામા આવેલુ છે ને તે થાણા જીલ્લાના કલેકટરના તાબામાં છે ત્યાનો રાજા ભીલ જાતનો છે

ગવરનર જનરલના તાબાનાં દેશી રાજ્યો—

વડોદરાનું રાજ્ય—ગુજરાતમા આ મોટામા મોટુ દેશી રાજ્ય છે. હિંદુસ્તાનમા પણ જે મોટા મોટા દેશી રાજ્યો છે. તેમાનુ આ એક છે. તે હિંદુસ્તાનના વાઇસરાયના તાબામાં છે. તેમના તરફથી વડોદરામા રેસીડેન્ટ રહે છે. આ રાજ્ય એક જથે નથી પણ ખાલસા મુલક સાથે સેળભેળ થએલું છે.

રાજ્ય વહીવટ—રાજ્ય વહીવટ અંગ્રેજી રાજ્યની માફક થાય છે. રાજ્યના કાયદા ઘડવા માટે ધારાસભા સ્થાપી છે. ગામના વહીવટ માટે લોકલબોર્ડો સ્થાપી છે. શહેરોમા મ્યુનિસિપાલીટી છે.

વડોદરા રાજ્ય સુધારામા ઘણુજ આગળ પડતું છે. આ રાજ્યમા પ્રાથમિક કેળવણી મફત અને ફરજિઆત આપવામા આવે છે, મોટા શહેરોમા હાઈસ્કુલો અને વડોદરામા કોલેજ સ્થાપવામા આવી છે, ગામો ગામ પુસ્તકાલયો કાઢવામાં આવ્યા છે

આ રાજ્યના ચાર ભાગ પાડી તે દરેકને પ્રાત નામ આપવામા આવ્યુ છે ૧ કડી પ્રાત, ૨ વડોદરા પ્રાત, ૩ નવસારી પ્રાત, ૪ અમરેલી પ્રાત.

(૧) **કડી પ્રાંત**—આ પ્રાત અમદાવાદ જીલ્લાની ઉત્તરે આવેલો છે આ પ્રાતની હવા સુકી અને સારી છે. મુખ્ય પાક જુવાર, બાજરી અને ઘઉં છે એમા પાટણ, સિદ્ધપુર, વડનગર. વિશનગર, કડી, મહેસાણા એ મોટા ગામ છે.

(૨) **વડોદરા પ્રાંત**—આ પ્રાત મહી અને નર્મદા નદી વચ્ચે આવેલો છે તેમાં મુખ્ય શહેર વડોદરા છે તે ગાયકવાડ સરકારની રાજધાની છે મુખ્ય પાક કપાસ, તમાકુ, અને બધી જાતના અનાજ થાય છે. તેમા પેટલાદ, ડભોઇ, પાદરા, શિનોર એ મોટા ગામ છે. ચાણોદ જાત્રાનુ સ્થળ છે.

(૩) **નવસારી પ્રાંત**—સુરત જીલ્લાની ઉત્તર અને પૂર્વનો ભાગ આ જીલ્લા સાથે સેળભેળ થએલો છે. અહીં મુખ્ય પાક શેરડી, ડાગર, કપાસ અને ફળો છે. તેમાં મુખ્ય ગામ નવસારી, ગણદેવી અને સોનગઢ છે.

(૪) અમરેલી પ્રાંત—આ પ્રાત કાઠીઆવાડમા આવેલો છે. ત્યાનો મુખ્ય પાક ઘઉં, જુવાર, શેરડી અને કપાસ છે. મુખ્ય ગામ અમરેલી અને દ્વારકા છે દ્વારકા જાત્રાનું ધામ છે તેમાં શારદાપીઠના શંકરાચાર્યની ગાદી છે.

પશ્ચિમ હિંદનાં રાજ્યો—

કાઠીઆવાડ એજન્સી—આ એજન્સી કાઠીઆવાડ દ્વીપ-કલ્પમાં આવેલી છે. આ દ્વીપકલ્પમા એજન્સી ઉપરાત થોડો વડોદરા રાજ્યનો મુલક, કેટલોક અમદાવાદ જીલ્લાનો ભાગ—ખાલસા મુલક અને પોર્ટુગીઝનો દીવ બેટ આવેલો છે. તેનો મધ્યભાગ ઉંચો ડુંગરાળ પ્રદેશ છે દરિઆ કિનારો રેતાળ છે. દરિઆ કિનારો પાસે હોવાથી ત્યાની નદીઓ ઘણી નાની છે.

પર્વતો—ગીરનાર, શેત્રુંજો, ગીર.

નદીઓ—ભાદર અને શેત્રુંજી મુખ્ય છે બીજી નાની નદીઓ છે.

બેટો—દીવબેટ, બેટ શંખોદ્ધાર

આ પ્રાતના ચાર ભાગ કરેલા છે દરેક ભાગમાં એક પોલીટીકલ એજન્ટ રહે છે અને તે બધાનો ઉપરી એજન્ટ ટુ ધી ગવર્નર જનરલ રાજકોટમા રહે છે આ ચાર ભાગનાં નામ (૧) હાલાર પ્રાત (૨) ઝાલાવાડ (૩) ગોહીલવાડ (૪) અને સોરઠ પ્રાત.

૧ **હાલાર પ્રાંત**—તેમા મુખ્ય રાજ્યો નવાનગર (જામનગર), મોરબી, ગોંડળ, વાંકાનેર, ધ્રોળ અને રાજકોટ છે. પહેલાં ત્રણ પહેલા વર્ગનાં અને બીજાં ત્રણ બીજા વર્ગનાં છે.

ઝાલાવાડ—તેમા મુખ્ય રાજ્યો ધાગધ્રા (પહેલા વર્ગનુ), અને વઢવાણ તથા લીમડી (બીજા વર્ગના) છે.

૩ **ગોહીલવાડ**—તેમા મુખ્ય રાજ્યો ભાવનગર પહેલા વર્ગનુ અને પાલીતાણા બીજા વર્ગનુ છે.

૪ **સોરઠ પ્રાંત**—તેમા મુખ્ય રાજ્યો જુનાગઢ પોરબંદર અને જાફરાબાદ પહેલા વર્ગના છે. જાફરાબાદ મુસલમાની રાજ્ય છે અને તે જંજીરા સંસ્થાનના નવાબને તાબે છે.

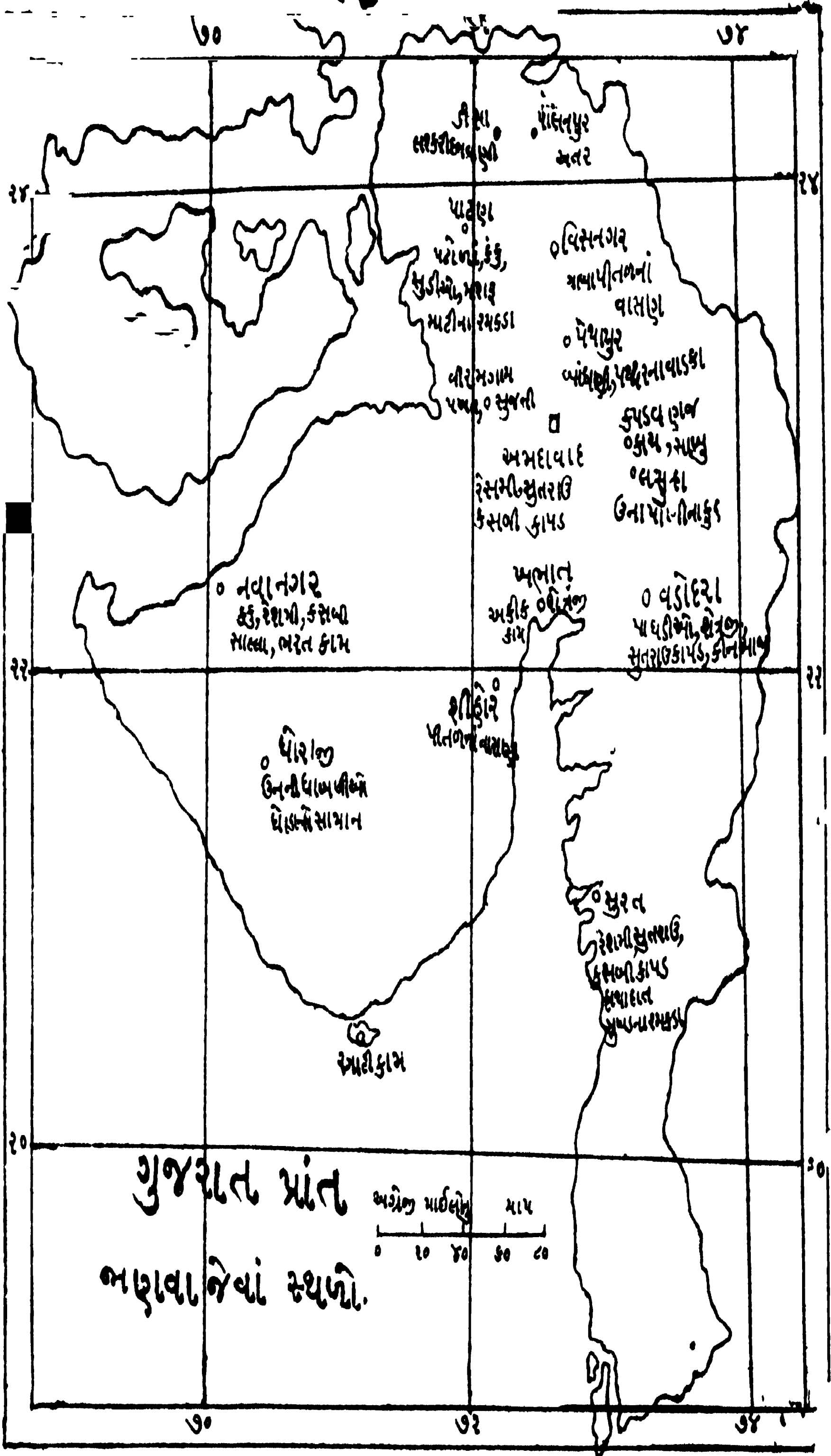
કચ્છ પ્રાંત—કાઠીઆવાડની ઉત્તરે કચ્છનો અખાત મુકીને કચ્છ પ્રાત આવેલો છે તેમા કેટલોક ભાગ રણનો છે. આ દેશની જમીન પથ્થરીઆ અને ડુંગરાળ છે દક્ષિણ તરફનો ભાગ રસાળ છે, તેમા ઘઉ, કપાસ, અને બીજું અનાજ થાય છે આ દેશના ઘોડા વખણાય છે

મુખ્ય શહેર—ભુજ અને માડવી છે ભુજ રાજધાનીનુ શહેર છે તેમા ત્યાના રાજા રહે છે તેમને મહારાવ કહે છે. ઇંગ્રેજ સરકાર તરફથી અહીં પોલિટિકલ એજન્ટ રહે છે ને તે રાજકોટના એજન્ટ ટુ ધી ગવરનરના તાબામા છે અહીં ચાદીનુ નકશીકામ સારૂ થાય છે માડવી બંદર છે તેમા દીવાદાડી છે.

ખંભાતનું સંસ્થાન.

નદીઓ—મહી, સાબરમતી

આ મુસલમાની રાજ્ય છે. તેનુ મુખ્ય શહેર ખંભાત છે. તે દરિઆ કિનારે રાજધાનીનુ શહેર છે. તેમા ત્યાના રાજકર્તા નવાબસાહેબ રહે છે ખેડા જીલ્લાના કલેકટર સાહેબ આ જીલ્લાના પોલિટિકલ એજંટ કહેવાય છે. અહા અકીકના ઘાટ સારા ઘડાય છે.

૭૦
૭૨
૭૪
૨૪
૨૨
૨૦
પાલનપુર
અતર
વિસનગર
વાસણ
પેથાપુર
વીરમગામ
અમદાવાદ
કસબી કાપડ
નવાનગર
ખંભાત
વડોદરા
સુરત
ગુજરાત પ્રાંત
જાણવાજેવાં સ્થળો.
0 20 40 60 80

જાણવા જેવાં સ્થળો.

અમદાવાદ—(૨૭૪૦૦) ગુજરાત મધ્યે અમદાવાદ ઘણુ ખ્યાત શહેર છે તે ઇ સ. ૧૪૧૨ મા ગુજરાતના સુલતાન .હમદશાહે વસાવ્યુ હતું. અને તેના નામ ઉપરથી આ શહેરનુ .મ અહુમદાબાદ પડયુ છે આ શહેર મુંબાઇથી બીજે નબરે ગ્રાય છે તે અસલના વખતથી રાજધાનીનુ શહેર છે અને ાલ પણ ઉત્તર વિભાગના કમીશનર સાહેબ ત્યાં રહે છે, તેથી ને રાજનગર પણ કહે છે તેમા જુમ્માામસીદ, ભદ્રનો કિલ્લો, ાાયકવાડની હવેલી, શાહીબાગ, હઠીસગની વાડી, દાદાહરીની ાાવ, કાકરીયુ તળાવ, શાહાઆલમનો રોજો, સર્ખેજનો રોજો, ાગેરે જોવા લાયક છે શહેરમા હિંદુઓના દહેરાં ઘણાં છે, ગ્રુ તેમા સ્વામીનારાયણનુ મંદિર ઘણું વિશાળ અને વખાણુવા ાગ છે ત્યાનુ રેશમી, સુતરાઉ ને કસબી (કિનખાબ) કાપડ ુ વખણાય છે આ શહેરમા સુતર કાતવાની તથા સુતરાઉ કાપડની ઘણી મીલો છે, ને તેમા ઘણા લોકોને રોજી મળે છે અહીં આઠ હાઇસ્કુલો તથા એક મહાવિદ્યાલય (કૉલેજ) છે.

વીરમગામ—સુજની (રજાઇઓ) ને પંખા વખણાય છે ત્યા કાપડની મીલ છે ને મુનસર તળાવ છે તે ઘણું જુનું છે મલાવ તળાવ સારૂ છે આ શહેર પુરાતન મહાભારતના વખતનું જણાય છે.

ધોળકા—દાડમ, જમરૂખ અને સુઠ વખણાય છે.

ખારાઘોડા—અહીં સરકાર તરફથી વરાગડુ મીઠું પકવવામા આવે છે.

અડાલજ—અહીં પથ્થરની સુદર કારીગરીવાળી મોટી વાવ છે.

નડીઆદ—ખેડા જીલ્લામાં મોટામાં મોટું ગામ છે. એ ચરોતરનો મધ્ય ભાગ ગણાય છે. ત્યા વેપાર ઘણો ચાલે છે ખેતીની પેદાશ પણ સારી થાય છે

કપડવણજ—કાચ ને સાબુ બનાવવાનાં કારખાનાં છે.

લસુંદ્રા—કપડવણજ તાલુકામા છે એની પાસે ટાઢા તથા ઉના પાણીના કુંડ છે.

ટુવા—ગોધરા તાલુકાનું ગામ છે. ત્યાં ઉના પાણીના કુંડ છે.

દાહોદ—એ પંચમહાલ જીલ્લામા ગુજરાત અને માળવાની સરહદ ઉપર છે ને ગુજરાતનું પૂર્વનાકુ ગણાય છે. એમાં દીલ્હીનો બાદશાહ ઔરંગજેબ જન્મ્યો હતો.

ભરૂચ—આ શહેર ઘણુ પુરાતન ભ્રગુઋષિના વખતનું નર્મદા નદીના કાઠા ઉપર છે એમા કાપડની મીલો છે બંદર હોવાથી વહાણમાં માલ આવે છે. ત્યા બળી રાજાની ચોરી ને ભ્રગુ ઋષિનું દહેરૂ જોવા લાયક છે

શુકલતીર્થ—નર્મદા નદીને કિનારે જાત્રાનું સ્થળ છે. ત્યાં દર કાર્તિકી પુનમે મેળો ભરાય છે તેની પાસે કબીરવડ નામનો મોટો વડ છે

સુરત (૧૧૮૦૦)—સુરત જીલ્લાનું મુખ્ય શહેર છે. તાપી નદીના ડાબા કિનારા ઉપર આ શહેર આવેલુ છે. ત્યા થોડા વરસપર ઘણો વેપાર ચાલતો હતો અહી અંગ્રેજોએ પહેલી કોઠી નાખી હતી અને પછી ત્યાથી મુંબાઈ લઈ ગયા

ઉંનાઈ—ઉના પાણીના કુંડ છે

વલસાડ—સાગ અને ગોળ વખણાય છે.

બોરવલી—થાણા જીલ્લામાં છે એની પાસે કેનેરીની ગુફાઓ જોવા લાયક છે

સાદરા—મહીકાંઠા એજન્સીનું સદર સ્ટેશન છે. અહીં અંગ્રેજી લશ્કરી છાવણી છે. તાલુકદારોના કુંવરોને માટે "સ્કૉટ કૉલેજ" નામની પાઠશાળા છે.

પેથાપુર—બાંધણી (સ્ત્રીઓને પહેરવાનું કપડુ), તથા પથ્થરના વાડકા, ખલ તથા છરી, ચપ્પુ, તાળા વગેરે સારા થાય છે

ખેડબ્રહ્મા—ઈડર સસ્થાનમા જાત્રાનું સ્થળ છે, તેમાં બ્રહ્માની મૂર્તિ છે.

ખંભાત—સુતરાઉ કાપડ. શેત્રજીઓ, ને અકીક કામ બોરીઆ, એરીંગ, ચુનીઓ વગેરે સારૂ થાય છે. આ શહેર ઘણું પુરાતન છે. ને પહેલા ભવ્ય હતું એનુ મૂળ નામ સ્તંભાવતી છે. હાલ ત્યા નવાબ રાજ્ય કરે છે

વડોદરા—ગાયકવાડ સરકારની રાજધાની છે. તેમાં સુતરાઉ કાપડ, પાઘડીઓ, સાડીઓ વગેરે થાય છે

પાટણ—વડોદરા રાજ્યના કડી પ્રાતમા છે એ અસલ ગુજરાતની રાજધાની હતું (અણહીલપુર પાટણ) એમા પટોળા, કંકુ, સુડીઓ, મશરૂ તથા માટીના રમકડા ઘણાં સારા થાય છે

વિસનગર—તાંબા પીતળના વાસણ ઘણા સારા થાય છે.

પાલણપુર—ચંપાનુ અને કેવડાનું અત્તર થાય છે.

ડીસા—પાલણપુર સંસ્થાનમા છે ત્યા અંગ્રેજી લશ્કરની છાવણી છે

નવાનગર—કાઠીઆવાડમા જામરાજાની રાજધાનીનું શહેર છે. એમા કકુ, રેશમી અને કસબી કપડા ને ભરતકામ સારૂ

થાય છે. જામનગરના કસબી સાલ્લા ઘણા વખણાય છે. અહીંના દરિઆમાથી ઉત્તમ મોતી નીકળે છે, તેનું બીજું નામ જામનગર છે

ગોંડળ--ગરાશીઆઓના કુંવરોને ભણવાની હાઇસ્કુલ છે

રાજકોટ--કાઠીઆવાડ એજન્સીના એજંટ ટુ ધી ગવરનર જનરલ રહે છે. રાજકુમાર કૉલેજ, અને ટ્રનિંગ સ્કુલ છે.

ધોરાજી--ગોંડળના રાજ્યમા છે ત્યા ઉનની ધાબળીઓ થાય છે. તેમજ ઘોડાનો સામાન ને રમકડા થાય છે,

દીવ--કાઠીઆવાડની દક્ષિણે ફિરંગી લોકોનો બેટ છે. એમ રંગાટી કામ સારૂ થાય છે

શીહોર--કાઠીઆવાડમા છે. ત્યાના તાંબા પીતળના વાસ વખણાય છે.

જુનાગઢ--એને ગઢ, જીર્ણદુર્ગ, જીરણગઢ વગેરે નામ કહે છે. ત્યા મહાવિદ્યાલય છે.

જાત્રાનાં સ્થળો.

આબુ—ગુજરાતની ઉત્તરે છે એના ઉપર શ્રાવક લોકોના ધર્મના ભવ્ય દેવળો છે એ દેલવાડા કે દેવળવાડા કહેવાય છે તેની કારીગરી ઘણીજ વખણાય છે

અંબાજી—એમાં અંબા માતાનુ સ્થાન છે અહીં કુંભરીઆના શ્રાવક લોકોના દહેરા છે તે જોવા લાયક છે. ત્યાં મોટી જાત્રા ભરાય છે. એ ઈડર પાસે દાતાના રાણાના તાબામા છે. (પાસે ગબરનો પહાડ છે)

શામળાજી—ઇડરના રાજ્યમા છે. ત્યાં દર સાલ કાર્તકી પુનમે મેળો ભરાય છે.

(૩)

૭૦
૭૨
૭૪
૨૪
૨૨
૨૦
આબુ
સિદ્ધપુર
ઉંઝા
શામળાજી
બહુચરાજી
ડાકોર
વડતાલ
પાવાગઢ
બેટશંખોદ્ધાર
દ્વારકા
ગીરનાર
ગઢડા
શુકલતીર્થ
ચાંદોદ
કરનાળી
ઘોઘા
પાલીતાણા
સોમનાથપાટણ
ડુમસ
તીથલ
ઉદવાડા
ગુજરાત પ્રાંત
જાત્રાનાં સ્થળ
હવાખાવાનાં સ્થળ
અંગ્રેજી માઈલોનું માપ
૦ ૨૦ ૪૦ ૬૦ ૮૦

બહુચરાજી—કડી પ્રાતમા બહુચરા માતાનુ સ્થાન છે.

સિદ્ધપુર—કડી પ્રાતમાં સરસ્વતિ નદી ઉપર છે ત્યા માતૃ
દ્ધ કરે છે. અને પવિત્ર તિર્થ ગણાય છે. અહીં રૂદ્રમાળના
ા ખડેર છે જે પ્રસિદ્ધ છે

ઊંઝા—કડી પ્રાતમા છે. ત્યા કડવાકણબીની કુળદેવી છે.

ડાકોર—ખેડા જીલ્લાના ઠાસરા તાલુકામા શ્રી રણછોડજીનુ
દું મ છે ને ત્યા દર પુનમે જાત્રા ભરાય છે

વડતાલ—ખેડા જીલ્લાના નડીઆદ તાલુકામા શ્રી સ્વામિ-
ાયણના ધર્મનુ મુખ્ય ધામ છે.

પાવાગઢ—પચમહાલમા ડુંગર ઉપર કાળીકા માતાનુ
ા છે આ ડુંગર જોવા લાયક છે કિલ્લો ને દેવળ જીર્ણ
ગયા છે એની પાસે ચાપાનેર ગામ છે એ અસલ ઘણુ
શહેર હતું

ચાણોદ અને **કરનાળી**—નર્મદા નદીને કાઠે પવિત્ર સ્થળ
ાય છે અહીં ચૈત્રી પુનમે મોટો મેળો ભરાય છે ને લોકો
દા સ્નાન કરે છે

શુકલતીર્થ—ભરૂચ જીલ્લામા નર્મદા કાઠે પવિત્ર સ્થળ
અહીં મોટો મેળો ભરાય છે. પાસે બેટમા કબીર વડ છે.
વડ ઘણોજ મોટો છે આ ઝાડ ગુજરાતમા મોટામા મોટું
ા લાયક છે

ઉદવાડા—આ ગામ સુરત જીલ્લાના પારડી તાલુકામા છે.
પારસી લોકોના ધર્મનુ મુખ્ય સ્થાન ગણાય છે. પ્રથમ પારસી
ો અહીં આવ્યા હતા એમ કહે છે

બહુધાન—સુરત જીલ્લાના માંડવી તાલુકામાં છે. ત્યા દર બાર વરસે સીંહસ્થના વર્ષમા જાત્રા ભરાય છે.

વૌઠા—અમદાવાદ જીલ્લામા સાબરમતિ નદીને કાઠે છે. ત્યા સાત નદીઓનું પાણી ભેગું થાય છે. ને કાર્તકી પુનમે મેળો ભરાય છે.

ગઢડા—કાઠીઆવાડમાં ભાવનગરના રાજ્યમા છે. એ સ્વામિનારાયણના ધર્મનું જાત્રાનું સ્થળ છે

પાલીતાણા—કાઠીઆવાડમા શેત્રુંજાના ડુંગર પાસે છે. અહીં શેત્રુંજાના ડુંગર ઉપર જૈન લોકોના પ્રખ્યાત જોવા લાયક દહેરા છે ત્યા જૈન લોકો જાત્રાએ જાય છે

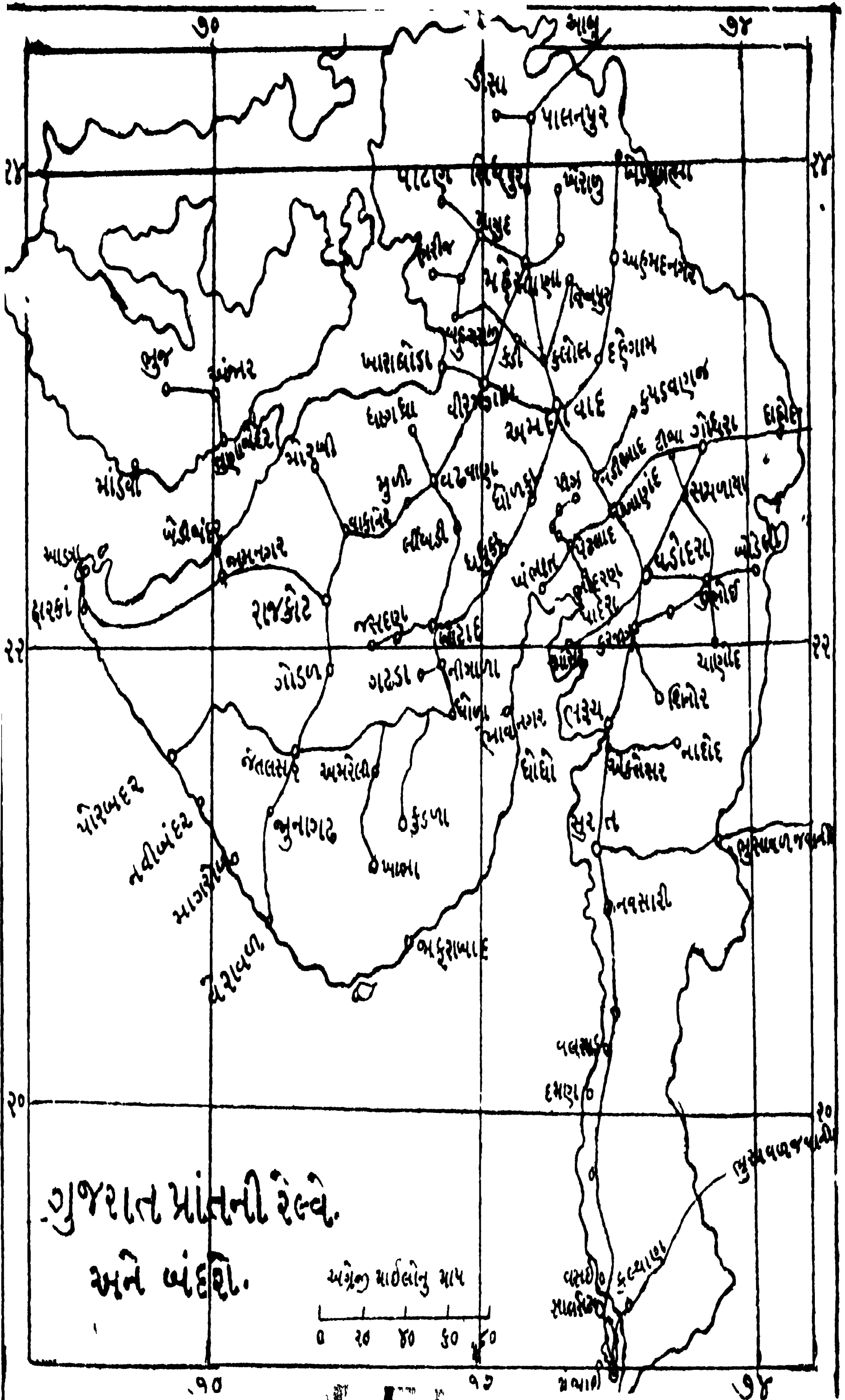
ગીરનાર—કાઠીઆવાડમા જુનાગઢ પાસે ડુંગર છે તે ઉપર હિંદુ ધર્મના તથા જૈન ધર્મના દહેરા ઘણા જોવા લાયક છે

દ્વારકાં—ગુજરાતની ને કાઠીઆવાડની છેક પશ્ચિમે હિંદુ લોકોનું જાત્રાનું ઠેકાણું છે અસલના વારામા અહીં શ્રી કૃષ્ણે રાજ્ય કર્યું હતું એ રણછોડજીનું મુખ્ય ધામ કહેવાય છે એ ગાયકવાડ સરકારના તાબામા છે

બેટ—દ્વારકાથી સાત મેલ ઉપર શંખોદ્ધાર નામનો બેટ છે એ હિંદુ લોકોનું જાત્રાનું મોટું ધામ છે

સોમનાથ પાટણ—કાઠીઆવાડમા જુનાગઢના રાજ્યમાં વેરાવળ પાસે આવેલુ છે એમા અસલ સોરઠી સોમનાથ મહાદેવનું દહેરૂ ઘણું પ્રખ્યાત હતું.

પોરબંદર—આ શહેરમા સુદામાનુ મંદિર છે. અસલ આ સુદામાપુરી હશે એમ જણાય છે.

ગુજરાત પ્રાંતની રેલ્વે.
અને બંદરો.
અંગ્રેજી માઈલોનુ માપ
0 20 40 60 80
આબુ
પાલનપુર
પાટણ
સિધ્ધપુર
ખેરાળુ
મહેસાણા
અહમદનગર
કલોલ
દહેગામ
ખારાઘોડા
વીરમગામ
અમદાવાદ
કપડવણજ
ભુજ
અંજાર
માંડવી
મોરબી
ધાંગધ્રા
મુળી
વઢવાણ
લીંબડી
ધોળકા
ખેડા
નડીઆદ
આણંદ
ગોધરા
દાહોદ
સમલાયા
વડોદરા
પેટલાદ
ખંભાત
બોરસદ
જામનગર
રાજકોટ
દ્વારકા
ગોંડળ
જસદણ
ગઢડા
ભાવનગર
જેતલસર
અમરેલી
જુનાગઢ
કુંડલા
પોરબંદર
નવીબંદર
માંગરોળ
વેરાવળ
જાફરાબાદ
ભરૂચ
અંકલેશ્વર
નાંદોદ
સુરત
નવસારી
વલસાડ
દમણ
કલ્યાણ
મુંબાઈ
૭૦
૭૨
૭૪
૨૪
૨૨
૨૦

ગુજરાતની રેલ્વે.

આ પ્રાંતમા સૌથી મોટી બોમ્બે, બરોડા એન્ડ સેન્ટ્રલ ડેયા રેલ્વે (બી બી. સી. આઇ રેલ્વે) છેક દક્ષિણે થાણા લ્લાથી શરૂ થઈ સુરત જીલ્લામા વલસાડ, નવસારી, અંકલે-ર, ભરૂચ, કરજણ વડોદરા, આણંદ અમદાવાદ થઈ વિરમગામ ી જાય છે.

મા લાઇન પરનાં જંકશનો.—

૧ **સુરત જંકશન**—સુરતથી તાપ્ટી વેલી રેલ્વે નંદુબાર ક જાય છે.

૨ **અંકલેશ્વર જંકશન**—અંકલેશ્વરથી નાદોદ જાય છે

૩ **મીયાગામ જંકશન**—મીયાગામથી શીનોર જાય છે જી મીયાગામથી ડભોઇ થઇ બોડેલી જાય છે

૪ **વિશ્વામિત્રિ જંકશન**—વિશ્વામિત્રિથી પાદરે થઇ સર અને ડભોઈ થઈ ચાણોદ જાય છે.

૫ **વડોદરા જંકશન**—વડોદરેથી ગોધરા જાય છે

૬ **આણંદ ,,** —આણંદથી ડાકોર, ગોધરા થઇ રતલામ ય છે બીજી આણદથી પેટલાદ થઇ ખંભાત જાય છે અને લાદથી સોજીત્રા થઇ વસો જાય છે અને પેટલાદથી ધામજ ભાદરણ જાય છે

૭ **નડીઆદ ,,** —નડીઆદથી કપડવણજ જાય છે.

૮ **અમદાવાદ ,,** —અમદાવાદથી દહેગામ થઈ અમન- જાય છે, બીજી અમદાવાદથી ધોળકા જાય છે અને ળકાથી ધંધુકાથી બોટાદ જાય છે.

૨ રજપુતાના માળવા રેલ્વે અમદાવાદથી મહેસાણા અને પાલણપુર થઈ આબુરોડ થઇ દિલ્હી જાય છે.

૧ **કલોલ જંકશન**—કલોલથી એક ફાટો કડી થઇ ચોયણી અને બીજો ફાંટો વિજાપુર જાય છે

૨ **મહેસાણા જંકશન**—મહેસાણાથી વિસનગર થઇ ખેરાળુ જાય છે અને બીજી મહેસાણાથી પાટણ થઇ વાગડોદ જાય છે એક લાઇન મહેસાણાથી વિરમગામ થઇ વઢવાણ જાય છે

આ સિવાય બીજા નાના ફાટા નકશામા જોવાથી જણાશે.

૩ કાઠીઆવાડની રેલ્વે—

૧ **વઢવાણ જંકશન**—એક લાઇન વઢવાણથી ધ્રાંગધ્રા જાય છે બીજી વઢવાણથી વાકાનેર જાય છે ને ત્રીજી વઢવાણથી ધોળા થઈ ભાવનગર જાય છે એક ફાટો બોટાદથી જસદણ અને બીજો નિગાળાથી ગઢડા જાય છે

૨ ધોળાથી જેતલસર થઇ પોરબંદર જાય છે

૩ વેરાવળથી જુનાગઢ, જેતલસર ગોંડળ અને રાજકોટ થઈ મોરબી જાય છે

૪ રાજકોટથી એક ફાટો નવાનગર જાય છે

૫ ચીતળથી એક ફાટો અમરેલી થઇ ચલાળા જાય છે.

આ સિવાય બીજા નાના ફાટા હાલ થયા છે તે નકશા-પરથી જોવા.

૬ નવાનગરથી દ્વારકા અને આડત્રા બંદરે જાય છે.

ભૂગોળની નકશા બુકો.

મુંબાઈ ઇલાકો— કિંમત

1. પ્રશ્ન અને તે ઉપરથી વિદ્યાર્થીઓએ તૈયાર કરવા સારૂ ખાલી હદના નકશા. ૦-૪-૦
2. સંપૂર્ણ તૈયાર મૂળ નકશા, પ્રશ્ન અને તે ઉપરથી વિદ્યાર્થીઓએ તૈયાર કરવા સારૂ ખાલી હદના નકશા ... ૦-૬-
3. ભૂગોળ પ્રમાણે જુદા જુદા બાર નકશા (મુંબાઈ ઇલાકાનો એટલાસ) ૦-૩-

---

ભૂગોળની નકશા બુક ભાગ ૧
(અંગ્રેજી ધોરણ પહેલા માટે)
મંજુર થએલી ભૂગોળના ક્રમ પ્રમાણે ૦-૬-૦
સદર ભાગ ૨ જો.
(અંગ્રેજી ધોરણ બીજા માટે) ૦-૬-૦
સદર ભાગ ૩ જો.
(અંગ્રેજી ધોરણ ત્રીજા માટે) ૦-૬-૦

ભૂગોળ સીરીઝ.

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ (નકશાઓ સાથે) ... ૦-૨-૦
મુંબાઈ ઇલાકાની ભૂગોળ (નકશાઓ સાથે) ... ૦-૪-૦
હિંદુસ્તાનની ભૂગોળ (નકશાઓ સાથે) ૦-૬-૦
એશિયા ખંડની ભૂગોળ (નકશાઓ સાથે) ... ૦-૮-૦

ચીમનલાલ જીભાઈ પરીખ.
ટીચર, હાઇસ્કુલ,
સોજીત્રા (વડોદરા).

અમદાવાદ—સલાપોસ રોડ,
ધી ડાયમંડ જ્યુબિલી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું.